

OSOBITOSTI I VREDNOTE HRVATSKO-LATINSKE KNJIŽEVNE BAŠTINE

U povodu izdanja hrestomatije *Hrvatski latinisti*, I, II.

Priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, izd. Matica hrvatska — Zora, PSHK, knj. 2 i 3, Zagreb 1969/1970.

PRVA ZBIRKA ODABRANIH TEKSTOVA HRVATSKIH LATINISTA

Hrestomatija *Hrvatski latinisti* – *Croatia auctores qui Latine scripserunt* (knj. I: *Iz latinizeta 9–14. stoljeća, pisci 15. i 16. stoljeća*; knj. II: *Pisci 17–19. stoljeća*) pojavljuje se oko 160 godina poslije prve i jedine antologije hrvatskog latinističkog pjesništva što ju je, pod naslovom *Selecta illustrium Ragusinorum poemata*, a kao dodatak svojoj knjizi pjesama *Carmina* godine 1811. objavio u Dubrovniku Urban Appendini, brat poznatog historika i lingvиста Franje Marije Appendinija. Cilj te Urbanove antologije bio je jedino u tome da se oduži nekim starim i nekim tada još živim Dubrovčanima koji su svoje pjesme pisali na latinskom, kako bi istakao premoć latinskog nad ostalim jezicima. Doduše, tradicija klasičke obrazovanosti nastavila se kod Hrvata i u XIX stoljeću, ali nazore o latinskom kao najljepšem jeziku konačno je odbacila preporodna generacija pisaca, dajući svome nacionalnom, hrvatskom izražaju, ne samo kulturnu i književnu nego i političku vrijednost. Tako se latinistička aktivnost u

našim krajevima sve više svodila na proučavalačko i prevodilačko, a sve manje na stvaralačko područje.

Ali uza sve to što se u posljednjih stotinu godina književna povijest bavila prilično intenzivno našom latinističkom tradicijom, proučila i objavila stanovit broj latinističkih tekstova, potreba da se ta djelatnost predoči našoj široj čitalačkoj publici kao da se u toku čitava tog vremena nije javljala. Rijetki su u tom razdoblju bili i prijevodi naših latinista. Njihova su djela ostajala uglavnom predmet interesa najužih stručnjaka, ali još uvijek nekako van jačih doticaja s književnosti hrvatskoga izraza. Tek je Mihovil Kombo u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb, 1945) prikazao hrvatski latinizam kao neodvojivi dio hrvatske kulturne prošlosti i dao prvu sintetičku ocjenu njegova umjetničkog i duhovnog dometa u pojedinim razdobljima ističući njegovo prožimanje s hrvatskom književnosti na narodnom jeziku. Tek poslije drugog svjetskog rata započelo se kod nas sistematskije

objavljivati djela hrvatskih latinista (kolekcija *Hrvatski latinisti* u izdanju Jugoslavenske akademije), najčešće s usporednim prijevodima. Kako je, međutim, u posljednjih dvadeset godina objavljeno samo šest knjiga, preostaje još da se obavi ogroman posao ako bi se široj kulturnoj javnosti htjela predočiti samo nazvažnija djela hrvatskoga latinista.

Danas kad želimo što intenzivnije naučno i dokumentirano valorizirati našu kulturnu prošlost, učiniti je što više prisutnom u svijesti naše sadašnjice, tu prazninu uvelike ispunja hrestomatija *Hrvatski latinisti*.

Njeni priređivači našli su se bez sumnje pred vrlo složenim zadatkom. Trebalo je naime u suženom obliku predstaviti naše neobično bogato i dragocjeno latinističko blago koje, ne samo što nije dovoljno proučeno, sistematizirano i osvijetljeno, nego, kako smo već istakli, u velikom dijelu nije suvremeno i kritički objavljeno. Zato će i eventualni nedostaci prve naše zbirke ovakva karaktera proizlaziti uglavnom iz tih objektivnih razloga, poteškoća i nejasnoća, jer su se sastavljači često našli pred zadatkom koji u normalnim uvjetima ne bi morao biti predmet njihova bavljenja. Neke su ličnosti morali oni sami po prvi put prikazati i ocijeniti a neke tekstove po prvi put i pročitati. Ako sebi predočimo činjenicu da se radi o zbirci koja je morala obuhvatiti hrvatsku latinističku aktivnost u rasponu od oko deset stoljeća, s djelima raznolika karaktera – administrativno - diplomatskog, umjetničkog, znanstvenog, kroničarskog itd., zatim tekstove na srednjovjekovnoj i na humanističkoj latinštini, a uz to prijevodna i originalna

djela, onda je lako shvatiti da su poteškoće i problemi morali biti brojniji nego što ih se može onako na sumce zamisliti. Hrvatski je latinizam do danas ostao uglavnom nepoznat široj javnosti, bez obzira što je o pojedinim piscima dosta raspravljano, što je objavljen i dio tekstova, pa nas tek ova dva sveska stavljaju po prvi put u neposredan dodir s tim našim specifičnim nasljedem. Impresionira zato ovako dostojno predstavljena čitava četa vrlo osebnih ličnosti – njih 37, na oko 700 stranica latinskog i isto toliko stranica prijevodnog hrvatskog teksta, sve to popraćeno potrebnim komentarima, prikazima života i rada svakoga pisca, najnužnijom bibliografijom i literaturom. Već »hrvatski popis imena« dan na koncu II sveska, s preko 1500 jedinica, i poseban popis latinskih imena s preko 1000 jedinica daje naslutiti obim obuhvaćene građe i izvršena posla, a prema popisu izvora tekstova, koji se nalazi na koncu svakoga sveska, može se vidjeti kako je, uz već ranije poznate prijevode i prepjeve, za ovu priliku po prvi put prevedeno preko 350 stranica što proznog što stihovanog latinskog na isto toliko stranica hrvatskog teksta. Doduše, pri tome je sastavljačima pomogla ne baš malobrojna ekipa naših kulturnih radnika npr. (Vinko Didović, Antun Djamić, Zdeslav Dukat, Vedran Gligo, Hrvatinić, Jurišić, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Josip Lučić), među kojima i naši vrsni prevodioci Nikola Sop i Josip Torbarina.

Uvod pod natpisom *Temeljne značajke hrvatskog latinizma* napisali su sastavljači dr Veljko Gortan i dr Vladimir Vratović, istaknuvši naj-

značajnije momente i karakteristične crte u razvitku toga višestoljetnog hrvatskog specifikuma – od krugova u kojima su se razvijali i djelovali pojedini pisci, od njihovih međusobnih veza pa do pjesničkih rodova i vrsta, jezika i stila, odnosa hrvatskih latinista prema narodnom jeziku, njihove prevodilačke aktivnosti i njihova rada izvan domovine. Ovaj predgovor, zbijen na samih tridesetak stranica, uglavnom je informativnog karaktera, jer je obimna materija i brojna problematika dopuštala da se na tako suženu prostoru dadu doista samo »temeljne značajke«. Podrobniji podaci o pojedinim autorima, koji su dani u prikazima ispred tekstova pojedinih pisaca, samo donekle nadoknađuju nesumnjiv nedostatak, jer je tek ovo bila zgodna prilika da se o hrvatskom latinizmu o njegovu značenju, o njegovim dometima, njegovoj neodvojivosti od hrvatskog duhovnog života u prošlosti reče nešto opširnije i sustavnije.

Međutim, pojedine manjkavosti koje su neizbježiva pojava u ovako fundamentalnim akcijama, gdje su sastavljači uložili vrlo velik trud ne samo pri priredbi nego i pri odabiranju odgovarajućih tekstova u moru i nepreglednosti naše višestoljetne latinističke aktivnosti, gotovo su neznatne u usporedbi sa zamašnim ishodom mnogostruke vrijednosti. Značenje ove hrestomatije nije samo u tome što nam ona predočuje najvažnije tekstove iz raznolikih područja duhovne aktivnosti naših predaka, nego i u tome što već samim listanjem ovih dvaju svezaka stječemo određeniju predodžbu o impozantnoj djelatnosti, o nesumnjivim prinosima naših marljivih intelektualaca ne samo domaćoj nego i evrop-

skoj duhovnoj riznici. Činjenica da je ovdje obuhvaćen samo mali broj hrvatskih latinista, i to velikim dijelom u vrlo skraćenim priložima, još više ukazuje na obimnost i veličinu kulturnog i književnog fonda hrvatskih latinista

Razumljivo je što je uz više mogućih kriterija ovom prilikom ipak prevladao onaj koji izvire iz potrebe da se prikaže raznolikost i bogatstvo hrvatskoga latinитета kroz stoljeća, pri čemu se mogao odabrati samo ograničen broj u svakom slučaju najtipičnijih i najznačajnijih imena te najuspjelijih radova. Izuzevši srednjovjekovnu baštinu od koje su prikazana samo neka djela a ne i ličnosti, autori su se odlučili za 37 imena, iako bi, da se htjelo prikazati množinu hrvatsko-latinskih pisaca, taj broj trebalo znatno proširiti. Ovakav je izbor, međutim, bio jedino prihvatljiv. Bez obzira na to što nam se čini da su ispuštene i neke značajne ličnosti, oni autori koji su u ovoj hrestomatiji zastupljeni, prikazani su u doličnom obimu, sa svom književnom ili znanstvenom raznolikosti, i s obzirom na umjetničke i jezične domete kao i s obzirom na kulturno-povijesne vrijednosti.

U ovoj hrestomatiji, prema tome, može se pratiti i razvitak pjesničkoga rada, pa nam ona, u nedostatku prikladnijih priručnika, može poslužiti i kao pregled hrvatsko-latinske poezije kroz vjekove, ali pitanje prave antologije toga pjesništva ostaje još uvijek netaknuto. Ovom se hrestomatijom, međutim, ono još izrazitije nameće jer su sastavljači učinili napor koji će budućem antologičaru biti vrlo solidna osnova za formiranje određene antologičarske zamisli.

Kad bismo gledali po razdobljima, mogli bismo reći da je u ovoj hrestomatiji relativno najslabije zastupljen hrvatski srednjovjekovni latinitet, s obzirom na njegov obimni višestoljetni fond. Doduše, većina tih radova ima samo povijesno-dokumentarnu vrijednost, pa je i razumljivo da će u priručnik ovakve vrste ući samo oni tekstovi koji se po svom sadržaju, po svojim književnim i jezičnim osobinama posebno izdvajaju. Na nekih tridesetak stranica latinskog teksta u I knjizi našlo je mjesto 18 srednjovjekovnih cjelina ili ulomaka, među kojima su značajni povijesni spomenici: Trpimirov natpis iz IX i nadgrobni natpis kraljice Jelene iz X stoljeća, zatim prvi originalni naši stihovi na latinskom jeziku, kao što je natpis Petra Crnoga i nadgrobni natpis splitskog biskupa Lovre iz XI stoljeća u klasičkoj metrici te natpis na grobu kneza Mladena iz XIV stoljeća pisan u tipičnom stihu srednjovjekovnih vaganata. Među ostalim tekstovima nalaze se neki povijesno značajni, kao što je Krešimirova darovnica samostanu sv. Krševana s poznatom izrekom »mare nostrum Dalmaticum«, a neki opet zanimljivi po slikovitosti opisivanja ili po životnoj sadržajnosti onoga vremena (Opsada Zadra iz XIV stoljeća i neki drugi tekstovi).

Međutim, s obzirom na to da se radi o jeziku koji je bio prvi pisani jezik Hrvata već od konca VIII stoljeća, koji je vladao u hrvatskom javnom životu nekoliko vjekova, da se radi o živoj i autentičnoj latinštini određenog vremena pa se na našim tekstovima mogu zapaziti sve promjene koje je latinski jezik dobio u pojedinim razdobljima, sva-

kako da je hrvatskom srednjovjekovnom latinitetu moralo pripasti i više mjesta; ne bismo se morali susterzati reći da je zasluživao i posebnu knjigu.

Ograničeni prostor morao je ipak glavninu ustupiti radovima pojedinih pisaca kod kojih se osjeća pečat vlastite ličnosti, a te su pojave kod nas kao i u drugim zemljama nastupile začecima humanizma. U toku XV stoljeća formiraju se u svim većim gradovima kod nas – od Istre do Kotora – humanistički književni krugovi, pa su u I knjizi hrestomatije našli svoje mjesto najistaknutiji pojedinci našega humanizma XV i XVI stoljeća, ukupno njih petnaest: Juraj Šižgorić, Ivan Česmički, Marko Marulić, Ludovik Crijević Tuberon, Karlo Pucić, Ilija Crijević, Jakov Bunić, Šimun Kožičić-Benja, Damjan Benešić, Vinko Pribojević, Ludovik Paskalić, Antun Vrančić, Ivan Bolica, Matija Vlačić i Franjo Petrić. To i nisu jedina značajna imena toga razdoblja, ali već i ovaj sastav predstavlja u dobrom svom dijelu nesumnjiva otkrića bistroga uma i savršenog izraza kojim su vladali naši latinisti toga vremena. Posebno nas se doimlje otvoreni kritički duh sorbonskoga đaka Ludovika Crijevića Tuberonu u njegovu djelu *Komentari o mojem vremenu* te književno vrijedna *Pisma* svjetskog putnika Antuna Vrančića, a da i ne spominjemo brojne pjesmotvore i tisuće heksametara kojima su naši latinski pjesnici izrazili intimne i opće preokupacije.

Bogati temelji latinističkog stvaralaštva hrvatskih humanista XV i XVI stoljeća učinili su da se usprkos zamahu književnosti na narodnom jeziku kod nas i dalje usporedo gajio

latinski književni izraz, ne samo u djelima znanstvenoga karaktera nego i u tekstovima originalne pjesničke kreacije. Druga knjiga ove hrestomatije, u kojoj su zastupljeni autori XVII, XVIII i početka XIX stoljeća još je obimnija od prve. U njoj su se na više od 900 stranica što latinskog što hrvatskog teksta našla 22 pisca. Počevši sa značajnom figurom hrvatskoga kulturnog života – Markantunom Dominisom, ovdje se nižu redom: Ivan Lučić, Juraj Ratkaj, Stjepan Gradić, Pavao Ritter Vitezović, Baltazar Patačić, Ignjat Đurđević, Vice Petrović, Saro Crijević, Ruđer Bošković, Benedikt Stay, Baltazar Krčelić, Rajmund Kunić, Brno Džamanjić, Đuro Ferić, Matija Petar Katančić, Đuro Hidža, Džono Rastić, Adam Alojzije Baričević, Tito Brezovački, Marko Bruerević i Marko Faustin Galjuf. Odabrani tekstovi ukazuju na bogat i raznolik rad što su ga hrvatski latinisti obavili u XVII i XVIII stoljeću, bilo na pjesničkom bilo na znanstvenom polju. Veličina ostvarenja pojedinih pisaca dade se iz priloženih ulomaka tek naslutiti, kao na primjer širina koncepcijâ teologa Dominisa, obim obuhvaćene građe iz hrvatskog života u *Annuama* Baltazara Krčelića, zamašitost problematike u djelima Pavla Vitezovića ili pak filozofska i znanstvena misao Ruđera Boškovića. Dok je dio djela spomenutih ličnosti i dostupan našoj javnosti u suvremenim prijevodima, ima dosta pisaca kojih su tekstovi u ovoj hrestomatiji po prvi put predstavljeni i prevedeni, i to poneki u gotovo potpunoj preglednosti. Tako na primjer pjesnički rad Rajmunda Kunića (na 90 stranica), Džona Rastića (na 50 stranica), Brne Džamanjića (na 50

stranica) te posebno pjesmotvori i razmatranja Đure Ferića (na oko 80 stranica).

Izbor autora i djela u ovom drugom svesku, s obzirom na raznolikost i bogatstvo hrvatskog latinističkog fonda u tom dvoipostoljetnom razdoblju, bio je svakako delikatniji od onog u prvoj knjizi, jer su se i ovdje sastavljači s pravom držali pravila da je bolje potpunije prikazati manji broj ličnosti, ali zato odabrati one značajnije i određenije. Hrestomatija se zaustavila na počecima XIX stoljeća, iako to ne mora značiti da je kasnije hrvatska duhovna aktivnost na latinskom prestala djelovati. Naprotiv, duh tradicionalnog latinizma osjećat će se kod nas ne samo u XIX nego i u XX stoljeću, i u obrazovanosti intelektualaca i u preokupacijama naših pisaca, ali moramo priznati da je početkom XIX stoljeća pojam pravog latinista izgubio svoje značenje, i to ne samo zbog konačne pobjede narodnog jezika u književnosti, formiranjem književnog jezika, nego i upotrebom narodnog jezika u znanosti. Proučavanje hrvatskog latinizma i poslije tog razdoblja bilo bi doduše interesantno, ali prilozi takvih autora ne bi više mogli spadati u hrestomatiju koja obuhvaća samo ono razdoblje kad je na latinskom jeziku pojedini pisac gradió svoju književnu ili znanstvenu fizionomiju.

Dakako, pri sastavljanju ovakve hrestomatije nije bilo moguće dati prednost jednom jedinom kriteriju pred mnogim drugima koji se zbog složenosti građe sami nameću. Sukobljuju se tu naše kulturno-književne vrednote pojedinih razdoblja s vrijednostima koje pojedino djelo ima za sebe. Nameće se tu i umjet-

nički kriterij, ali samo kod djela kod kojih je taj faktor suštinski, kao što je bilo potrebno umijeti i djela koja se odlikuju primjernom i vrhunskom latinštinom, što opet nije mala odlika i u odnosu na evropska mjerila. Posebno su za nas vrijedna djela u kojima je došao do izražaja politički, kulturni i znanstveni život, opći duhovni domet pojedinih generacija, kao što je na primjer prvi dokaz svijesti o nacionalnoj i slavenskoj pripadnosti (Šižgorić, Pribojević), kao što su značajni predstavnici, ponekad i utemeljitelji historio-grafskog (Lučić), filozofskog i znanstvenog (Petrić, dominis), memoarskog (Krčelić) i literarno-teoretskog rada kod nas (Katančić). Tu je još prisutno pitanje koliko našoj kulturi pripadaju oni ljudi koji su se svojim latinskim djelima, svaki na svom polju, proslavili u stranim sredinama, dali značajne prinose tuđim kulturama i znanostima, ali koji nikad nisu zaboravili na domovinu u kojoj su razvili osnovne crte svoje duhovne fizionomije, kao na primjer »Ahil čistog luteranstva« Matija Vlačić, teolog širokih vidika Markantun Dominis ili pak osnivač moderne atomistike Ruđer Bošković.

Sve spomenute vrednote došle su do izražaja u ovoj hrestomatiji, pa koliko se nekome može i činiti da tu nedostaje određena koncepcijska vodilja, ona se upravo i sastoji u tom skupu raznolikih vrijednosti, koje u našem životu ima latinizam kao poseban kulturološki fenomen. S tim u vezi ovaj će priručnik biti nužan i često konzultiran podsjetnik svakom onom kome će neposredni susret s tekstovima našeg duhovnog dometa u prošlosti služiti pri izgrađivanju vlastitih pogleda na našu kulturnu

baštinu. Za suvremenog čovjeka to je u svakom slučaju nužan kompendij znanja, pogleda, preokupacija te umjetničkih i duhovnih dostignuća jedne literature na tuđem, takozvanom »univerzalnom« jeziku, ali literature koja je za volju paradoksa ponekad znala biti nacionalno više angažirana, više pokretačka nego književnost na narodnom jeziku.

NAŠ DOSADAŠNJI ODNOS PREMA LATINISTIČKOJ BAŠTINI

Specifičnosti hrvatskog latinizma, koje proizlaze iz složenosti njegove uloge: stapanjem općevropskih vrednota s nacionalnima, isprepletanjem umjetničko-subjektivnih sa znanstveno-objektivnim tekstovima itd., pobuđuju na neka razmišljanja, koja se prije pojave ove hrestomatije nisu toliko nametala. Neposredni susret s djelima naših latinista postavlja neodgodiv zahtjev za određenijim odnosom prema jednom kulturnom fondu koji se tek sada počeo snažnije otkrivati. To nas još više zadržuje da ocijenimo koliko smo u prošlosti tim latinističkim aktivnostima i radom postajali više i određene svoji, bismo li u konačnom ishodu toga blaga bili manji i siromašniji nego što jesmo i je li taj latinistički napor kod nas bio tek sporadičan i otuđeni import ili pak neodvojiv dio našega duhovnog života.

Možemo bez pretjerivanja reći da u razvitku hrvatske kulture latinizam ima mnogo veće značenje nego što je to dosada u našoj nauci isticano. Činjenica je da uz prilično bavljenje tom problematikom u XIX i XX stoljeću nije do današnjeg dana kod

nas bilo edicije koja bi omogućavala sistematsko, dublje i svestranije proučavanje te materije, nije bilo dovoljno takvih predradnji koje bi mogle biti osnova za zamašnije sin-teze. Iz tih razloga proizlazile su glavne poteškoće i pri sastavljanju ove hrestomatije. Slika toga stanja postat će još uvjerljivija kad naš odnos prema domaćem latinitetu usporedimo s dostignućima i naporima jednog od u tom smislu nama najbližih slavenskih naroda – na primjer Poljaka, pa da bez dvojbe zaključimo kako je naš pristup toj građi odavna kvalitetno zaostajao. Već je godine 1851. poljski pjesnik Ludwik Kondratowicz objavio u Vilni 6 svezaka prijevoda poljskih pjesnika latinista (*Przekłady poetów polsko-lacińskich*). Godine 1881. poduzela je krakovska Akademija umjetnosti objavljivanje poljskih latinista u kolekciji *Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum*, gdje je do 1930. objavljeno 6 tomova djela poljsko-latinskih pjesnika, a posebno je od godine 1932. počelo objavljivanje usporednih tekstova na latinskom jeziku i u poljskom prijevodu u kolekciji »*Zbiór pisarzy polsko-lacińskich*« s više izdanih svezaka. U Poljskoj već odavno izlazi nekoliko specijaliziranih časopisa u kojima nalaze svoje mjesto radovi o poljskom latinizmu (*«Kwartalnik Klasyczny»*, *«Przekład Klasyczny»*, *«Przekład Humanistyczny»*).

Mi, se doduše, ne možemo potužiti na broj radova koji su posvećeni našim latinistima, bilo u našim bilo u stranim časopisima. Dovoljno je samo zaviriti u bibliografiju koju donosi Kruno Krstić u prilogima *Humanizam kod Južnih Slavena (Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, str. 301-*

-303) i *Latinitet kod Južnih Slavena (Ibidem. sv. 5, str. 492-494)*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu već je u prošlom stoljeću udarila temelje svestranijem i sustavnijem proučavanju i objavljivanju djela hrvatskih latinista, ali tek je poslije drugog svjetskog rata pokrenuta posebna edicija *Hrvatski latinisti*, u kojoj je, međutim, u posljednjih 20 godina izišlo samo 6 svezaka, većinom s usporednim prijevodnim tekstovima. Neka su djela objavljena i van tih edicija (Marulićeva *Davidijada* i izbor tekstova iz Dominisova djela *De republica ecclesiastica*). Vrijednosti hrvatskog latinizma nameću se u posljednje vrijeme i van organiziranog pristupa toj materiji; ponekad kao traganje za našim prinosima svjetskoj znanosti, ponekad kao težnja za isticanjem pojedinih književno-kulturnih vrednota, i svakako da je sadašnja duhovna klima sklona okretanju k tom fenomenu naše kulturne baštine, pa bi bilo potrebno ubrzati taj sistematski rad okupljanjem već afirmiranih a i mladih snaga, formiranjem posebne institucije i tome slično. Osim spomenute Akademijine edicije vrijedan prilog sistematskom pristupu hrvatskom latinizmu predstavlja svakako nedavno objavljena bibliografija radova hrvatskog latinizma tiskanih do 1848. što ju je sastavio Šime Jurić pod natpisom *Opera scriptorum Latinorum natione Croatarum usque ad annum MDCCXLVIII typis edita* (u izdanju Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1968). Tome bi, naravno, morala slijediti sistematska bibliografska obrada radova o hrvatskom latinizmu do današnjih dana, ali bi svakako najveću ulogu u obradi ta-

ko potrebnih analiza i interpretacija, u formiranju stava, mišljenja i pogleda mogao odigrati tek specijalizirani časopis kojemu ne bi nedostajalo ni materijala ni suradnika.

Hrestomatija *Hrvatski latinisti* nije imala sreću da se pojavi kao rezultat svestrano izvršenih predradnji, pa su jedan dio takva nezavidnog posla morali obaviti sami sastavljači. Nezavidan kažem zbog toga jer su takav trud zasjenile ostale vrijednosti ovog priručnika. Množinu takva posla mogu uočiti samo oni kojima je dobro poznato što je sve neistraženo na području hrvatskog latinizma. Utjeha je ipak u tome što se sada s više sigurnosti možemo nadati da će interes i kulturne javnosti i znanstvenika za vrijednosti hrvatskog latinizma biti življi i bogatiji.

USPOREDNI RAZVITAK HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI NA NARODNOM I NA LATINSKOM JEZIKU KROZ STOLJEĆA

Danas više nema nikakve sumnje u to da hrvatski latinisti najvećim svojim dijelom pripadaju hrvatskoj kulturnoj zajednici. Zato je usporedni razvitak hrvatske književnosti na narodnom i na latinskom jeziku tema zanimljiva i aktualna.

Stanovita mjera međusobnog djelovanja hrvatske književnosti na narodnom i one na latinskom jeziku bila je, nekad više nekad manje, stalni pratilac u razvitku naše pisane kulture kroz stoljeća. Poznata je činjenica da se od svojih početaka, izuzimajući direktne uzore staroslavske glagoljaške tradicije, hrvatska književnost na narodnom jeziku stal-

no nadahnjivala na latinskoj, bilo srednjovjekovnoj bilo klasičko-humanističkoj kulturi. Tu se radilo i o utjecajima elemenata importiranih iz općeg evropskog fonda i o dobrima koja je stvorio specifični hrvatski latinizam. S vremena na vrijeme bit će dodiri s pojedinim evropskim narodima neposredniji i plodniji, počevši od nekih bizantskih utjecaja iz najranijih razdoblja, zatim višestoljetnih veza s talijanskom kulturom i književnosti koje počinju od vremena crkvenih pokreta u XIII stoljeću, s utjecajima francuskoga klasicizma od XVII stoljeća te od dodira s njemačkom kulturom od vremena protestantizma dalje, ali latinska kulturna baza, prisutna u vrijeme kad u našim krajevima još nije ni bilo mogućnosti za stvaranje nacionalne kulture, ostat će stalni izvor mnogih formalnih i sadržajnih vrednota. Latinština će u hrvatskim krajevima biti vječno živi i stvaralački činilac bilo u javnom bilo u intimnom, umjetničkom životu. Na njoj se kod nas mogu zapaziti sve one promjene i obogaćenja koja je doživljavao evropski latinitet kroz sva razdoblja, a kad je u XIX stoljeću latinska kultura prestala biti nosilac aktivnog, stvaralačkog izraza pojedinaca, njen duh bit će i dalje osnova izobrazbe hrvatskih intelektualaca, među kojima se i do naših dana mogao naći pokojni pjesnik latinskog pjesničkog izraza. Kad se govori o međusobnom isprepletanju, onda se mora spomenuti i stanovit utjecaj hrvatske književnosti narodnog izraza na latinsku književnost hrvatskih pisaca, i to ne samo s obzirom na tematiku, koja je jednima i drugima ponekad bila zajednička, nego i na utjecaj strukture hrvatskog jezika pri

formiranju latinštine naših pisaca. Ni o jednoj ni o drugoj temi nema kod nas analitičkih rasprava pa se o obimu takva utjecaja ne može govoriti s potrebnim podacima. Na žalost, nije načeto ni pitanje utjecaja latinskih pjesnika na hrvatski pjesnički izraz, pa u vezi sa svojim radom *O stilu Marulićeve Judite* (Marulićev zbornik, 1950, str. 167) Petar Skok ističe kako njemu nisu prethodila potrebna trostruka ispitivanja, među kojima ni studija o vezama Marulićeva izražavanja u hrvatskom jeziku s izražavanjem u latinskim mu djelima.

Utjecaj latinske prethumanističke, uglavnom crkvene književnosti na hrvatsku nije vidljiv samo na latinaškom području u našim krajevima, nego i na djelima hrvatskih glagoljaša koji su, nastavljajući na staroslavensku baštinu počeli unositi elemente latinskog utjecaja, a i elemente drugih evropskih literatura (talijanske, francuske). To se najbolje zapaža u razvojnoj liniji hrvatske srednjovjekovne poezije, jer se uz poneke bizantske ritmičke strukture nalazi u tom pjesništvu ponajviše metričkih predložaka latinske, uglavnom crkvene poezije. Već u svojim prvim prepjevima hrvatski su začinjavci nastojali u svoj jezik pretočiti što adekvatnije latinske strukture, kao na primjer u poznatoj pjesmi:

*Ave maris stella ...
Zdravo morska zvijezdo ...*

ili pak u pjesmi:

*In hoc anni circulo ...
Ua se vrime godišća ...*

koje su kod nas mogle biti poznate već u XIII stoljeću. U XIV, a pogotovu u XV stoljeću, hrvatski će začinjavci većinu svojih pjesničkih tekstova pisati šablonom simetričnog osmeračkog dvostiha, ali i toj je formi koja je, usput rečeno, bila tipična za dobar dio francuske srednjovjekovne poezije, osnova bila u latinskom crkvenom pjesništvu, kao na primjer u najviše prepisivanoj srednjovjekovnoj pjesmi kod nas s početnim stihovima *Sudac hoće gnjivan priti, / vas svit ognjem popaliti [...]* koja je nastala prema poznatoj latinskoj sekvenciji *Dies irae, dies illa [...]* koja je bila poznata već u XII stoljeću. Taj stih javljao se i u latinskoj svjetovnoj poeziji vaganata, na primjer u srednjovjekovnoj zbirci *Carmina burana* iz XIII stoljeća (*In taberna quando summus / non curamus quid sit humus*). A poezija vaganata nije bila nepoznata u našim krajevima. Jesu li neke forme srednjovjekovne latinske poezije utjecale na formiranje našega dvanaesterca, koji se najprije kod nas javlja u tročlanom obliku s monorimom (XIV stoljeće), a zatim u dvočlanom ili čak i četveročlanom obliku s dvostrukom rimom, nije još ni izdaleka jasno, a ne mogu se odbaciti ni direktniji dodiri s francuskim srednjovjekovnim aleksandrincem. U svakom slučaju formiranje hrvatskog srednjovjekovnog stiha nije se odvijalo bez znatnijeg utjecaja latinske srednjovjekovne poezije.

Međutim, neuporedivo plodnije razdoblje tih međusobnih dodira i prožimanja otvorit će se pojavom humanizma. Doduše, pokušaji da se stvore obrasci hrvatskog heksametra javljaju se kod nas tek koncem XVII

stoljeća (Vitezović), ali veze između hrvatske književnosti XV i XVI stoljeća i latinske humanističke književnosti bit će vidljivije na drugim područjima. Poznato je da su upravo hrvatski humanisti bili pokretači nove, svjetovne tematike kod nas. Oni su prvi počeli s ljubavlju pisati o rodnom kraju (Šižgorić, Česmički) i o otporu protiv Turaka (Šižgorić). Ako izuzmemo vjerojatne ranije odjeka trubadurske lirike, oni su dali i prve obrasce novovjeke erotičke poezije (Crijević), lirike u kojoj se ističu mnogi ovozemaljski problemi (Šižgorić, Česmički, Crijević pa i Marulić). I unošnje pastoralnih ugođaja velikim je dijelom rezultat humanističke obrazovanosti ne samo naših pjesnika na latinskom nego i onih na hrvatskom jeziku. Naši humanisti XV stoljeća otkrivali su bogati fond klasičke kulture svojim suvremenicima (Crijević u Dubrovniku recitira Plauta) pa se klasički obrasci sve više usvajaju kao forme umjetničkog stvaranja na narodnom jeziku. Tako i Držić piše svoje komedije po uzoru na Plauta, a Vergilijeva poetika nije našla odjeka samo u Marulićevoj *Davidijadi* nego i u njegovu hrvatskom djelu *Juditi*.

Upravo latinska poezija protuturskog otpora rodila je kod nas ono rodoljubno pjesništvo na kojem su se stoljećima nadahnjivali naši pjesnici. Dok anonimni hrvatski začinjač u svojoj osmeračkoj molitvi protiv Turaka (XV stoljeće) samo vapi za Marijinom milosti (što će kasnije parafrazirati Marulić), Šižgorić u svojoj latinskoj pjesmi *De Sibenicensis agri vastatione* (oko 1470) izražava prema Turcima svoj borbeni stav. U tim vremenima, kad su naši krajevi često ostajali prepušteni na

milost i nemilost haračlijama, kad su papu i evropske vladare salijetale molbe s naših strana da se povede odlučan rat protiv Osmanlija (Benešić, Marulić, Kožičić, Trankvil Andreis...), Marulićeva će *Judita*, prvi hrvatski umjetnički spjev, izrastati baš iz ove borbene latinističke inspiracije Šižgoričeve (uostalom, Marulić je sam istaknuo svoju privrženost nestoru hrvatskih humanista, tom šibenskom pjesniku). Prije štampanja Marulićeva epa 1521, objavit će godine 1518. Fran Trankvil Andreis u Leipzigu svoj herojski spjev *Ad Deum contra Thurcas oratio carmine Heroico*.

Na žalost, ovaj nepatvoreni i životvorni humanizam, koji su bili uputili pjesnici prvih generacija hrvatskih latinista, pomalo će u XVI stoljeću, upravo u doba kad je renesansni duh trijumfirao u djelima hrvatskoga jezika (Lucić, Hektorović, Nalješković, Pelegrinović, Držić i drugi) ustupati u latinskoj poeziji sve više mjesto kristijaniziranim temama (Marulić, Bunić). To će spustavati slobodniji razmah preokupacija, stavivši se na stranu protureformacijskih težnji, što je i inače bila pojava u katoličkim zemljama. Zato će se u to vrijeme latinska književnost slobodnijeg duha razviti kod onih naših pjesnika koji su živjeli u sredinama pogodnijim za izražavanje slobodnog mišljenja (Tuberon, Vlačić), ali će zato ti pisci ostati u slabijoj vezi sa suvremenicima u domovini.

Već ovakvim pregledom do XVI stoljeća vidi se koliko su hrvatska književnost na narodnom i ona na latinskom jeziku išle usporedo, koliko se one tematski i idejno isprepleću, ali i gdje se odvajaju. Kad bi se

htjela napraviti periodizacija hrvatske latinističke književnosti, svakako da tu literaturu ne bi mogle karakterizirati one osobine koje se kao opće crte stilskih formacija i razdoblja navode kod književnosti hrvatskoga izraza, bez obzira na nesumnjive doticaje hrvatsko-latinskih pisaca s tokovima domaće kulture. Ta je književnost ipak u nečemu osebujna, nježno glavno obilježje sve do zadnjih predstavnika jest humanistička opsesija. Koliko je ta literatura u jednom razdoblju, na primjer početkom humanizma bila i nosilac jednog stila i jedne ideologije, ona je kasnije često puta samo pratilac pojedinih duhovnih i umjetničkih zbivanja u Evropi, pa tako i kod nas. Humanizam je zapravo, izuzimajući srednjovjekovno razdoblje, dao glavno obilježje ovoj književnosti za sva daljnja vremena i epohe, on je zacrtao njene putove razvitka, njene mogućnosti da bude otvorena, ili da ostane zatvorena prema pojedinim strujanjima. Ta je književnost ostala uvijek vjerna heksametru kao dominantnoj formi ritmičkoga izražavanja, ona je ostala vječno vezana za određene inspiracije, za određene pjesničke slike, motive i aluzije, i samo su rijetki pojedinci pokušavali probiti određene šablone. Čak i onda kad će se poneki pjesnici izričito deklarirati kao vjerni kršćani, antipaganisti, osjećat će se kod njih premoćna prisutnost klasičko-humanističke osnove. Zato će dvojnost, pripadnost raznolikim svjetovima često biti posebna crta u djelima naših latinista. Tako Maruliću ni najmanje ne smeta da čisto biblijski sadržaj obradi vergilijanskom formom, a Jakov Bunić, vatreni pristaša protuleranstva, uspoređuje Kristov sila-

zak u limb s Heraklovim silaskom u podzemni svijet. Taj sukob dviju duhovnih osnova odrazit će se kod naših latinista i na drugim stranama. Oni su znali izražavati otvorenu averziju prema upotrebi narodnog jezika u književnosti, a u isto vrijeme iskazivali iskrenu ljubav prema svemu onom što je domaće (Crijević). Sve svoje poštovanje prema hrvatskim pjesnicima, hrvatskim običajima i hrvatskoj narodnoj poeziji izrazio je Đuro Ferić u djelima na latinskom jeziku.

Ima razdoblja kad je hrvatsko-latinska književnost vrlo slabo sudjelovala u tokovima hrvatskoga književnog života, kao na primjer u doba baroka. Književnost hrvatskog izraza dala je u to vrijeme nekoliko značajnih predstavnika (Gundulić, Bunić, Palmotić). Ali preslobodno miješanje rodova i vrsta, težnja za izvitoperenim formama i izrazima, nedisciplinarnost u odnosu na stvaralački postupak, što su bile glavne značajke toga stila, sve to nije moglo poticati na pjesničko stvaranje na latinskom jeziku, jer je bilo u suprotnosti s osnovnim klasičko-humanističkim zahtjevima. Zato je konac XVI i početak XVII stoljeća u ovoj hrestomatiji predstavljen jedino ličnošću Markantuna Dominisa. Tek konac XVII stoljeća, kad se hrvatska književnost utapa u pravo epigonstvo, oživljavanje tzv. akademija, učenih društava s očitim odjecima klasicizma potiče i na značajnije latinsko stvaranje kod nas. To je doba kad stvara Ignjat Đurđević, vrlo plodan pjesnik na hrvatskom i na latinskom jeziku, a kad sjeverna Hrvatska daje najobrazovaniju ličnost svoga vremena, Pavla Rittera Vitezovića, koji je i u svojim hrvat-

skim i u svojim latinskim djelima iskreno doživio povijest i nedaće svoga naroda.

U novom, racionalističko-prosvjetiteljskom, tipičnom nepjesničkom stoljeću naći će se hrvatska književnost na narodnom i ona na latinskom jeziku još jače na zajedničkom putu. Doduše, prosvjetiteljski pisci na hrvatskom jeziku pisat će uglavnom za šire slojeve, pa će svoju književnost spustiti na jednostavnije, narodu bliskije forme (Grabovac, Kačić, Relković), dok će oni na latinskom jeziku ostati i dalje na nivou humanističke dubine i ozbiljnosti, posvetivši se, u duhu vremena, potpuno naučnim i filozofskim problemima: slavljenju Descartesove filozofije (Stay), teoriji prirodne filozofije ili pitanju pomrčine Sunca i Mjeseca (Bošković), književno-teoretskim problemima (Katančić) ili pak pristupu Homerovoj *Ilijadi* i *Odiseji* (Kunić, Džamanjić). Hrvatska i naša latinska književnost toga vremena naći će se ponekad na istom putu i u odnosu prema stranim naprednim strujanjima. Kao što će hrvatski prosvjetitelji prihvaćati samo pojedine jozefinističke ideje, tako će i oni latinisti koji su bili više pod utjecajem domaće klime, isusovačkog odgoja, izražavati averziju prema idejama francuskih enciklopedista (Rastić).

Ali naši pisci hrvatskog i latinskog izraza naći će se na zajedničkim stazama i kod drugih pothvata. Kao primjer može nam poslužiti predromantičarski zanos Đure Ferića za hrvatsko narodno i umjetničko stvaralaštvo, a i romantičarski nastupi prvih iliraca, u doba kad još nije bio formiran zajednički hrvatski književni jezik, izraženi su latinskim jezikom. Sve to govori koliko je hrvatski

latinitet srastao s našim višestoljetnim duhovnim životom i kako s kulturom hrvatskoga izraza čini jedno neodvojivo jedinstvo.

* *

Hrestomatija *Hrvatski latinisti* doводи nas napokon u neposredan dodir s dosad gotovo nepoznatim prostranstvom hrvatske duhovne prošlosti. Sada tek po prvi put, iako najčešće samo u ulomcima, dolazi do izražaja hrvatska latinistička aktivnost kroz vjekove kao jedna kulturološka cjelina, pa se tek sada na temelju originalnih i prevedenih tekstova može naslutiti širina preokupacija te književnosti, njezin odnos prema književnosti hrvatskog izraza, njeno značenje za hrvatski kulturni i duhovni život uopće. Sada tek na autentičnim primjerima možemo vidjeti kako su se naši obrazovani ljudi znali uklopiti u tokove evropskih strujanja i kako su u tim općim okvirima dali vrijedne i zapažene priloge. Zato je nemali broj hrvatskih humanista već iz prvih generacija bio priznat vani još za života, bilo kao pjesnik ovjenčan lovorovim vijencem (Crijević), kao vršilac odgovornih i visokih funkcija (Juraj Dragišić, Trankvil Andreis), kao značajan predstavnik evropskog duhovnog pokreta (Vlačić, Dominis) ili kao priznati predstavnik kršćansko-humanističkog epa (Marulić, Bunić). Da ne spominjemo Ruđera Boškovića kao jednu od značajnih figura svoga vremena ili Rajmunda Kunića kao proslavljenog prevodioca Homerove *Ilijade* na latinski. Sitniji prilozi naših zemljaka evropskoj kulturi svakako su brojniji i ne bi ni najmanje čudno bilo da je upra-

vo jedan naš Ličanin, Pavao Skalić u jednom svom latinskom djelu objavljenom 1559. »prvi upotrijebio riječ enciklopedija u značenju vrlo bliskom današnjem«, kako to navode priređivači u predgovoru u I knjizi (str. 30). Ali upravo upotrebu te, ne malo značajne riječi, poneki pridaju i drugima, pa tako Francuzi rado ističu Rabelaisa koji je u svom *Pantagruelu* (II, XX) već g. 1532. upotrebio tu riječ u značenju približno današnjem (P. Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 1953, sv. 2, str. 1562), a u *Enciklopedia italiana* (sv. XIII, str. 944) još prije našeg Skalića navode se imena Flamanca Joachima Stercka iz 1541. i još ranije Engleza Thomasa Elyota iz godine 1531. Međutim, bez obzira na ove navode Skalićev nam primjer pokazuje kako su naši ljudi znali biti ažurni sudionici u evropskom kulturnom životu.

Hrestomatija Veljka Gortana i Vladimira Vratovića otkriva nam mnoge vrijednosti našeg latiniteta po prvi put. Te vrijednosti postale su tek sada pristupačne i širem krugu čitalaca, što u svakom slučaju pridonosi integraciji i popularizaciji kulturnih dobara, a to i nije mala uloga jedne knjige. S tim u vezi ovo je svakako pionirsko djelo koje zadovoljava raznolike potrebe našega kulturnog života. Sastavljači, na žalost, nisu raspolagali s dovoljnim vremenom da bi mogli do u tančine izvršiti svestrane predradnje koje su nedostajale u naučnim istraživanjima našega latinizma. Bez obzira na to što su usput dali i vlastite vrijedne priloge, zbog općeg stanja na polju proučavanja hrvatskog latiniteta, radeći bez prethod-

nika na tom poslu, oni su ovog puta mogli najbolje zadovoljiti informativnu stranu. Kad se, međutim, uzme u obzir da ova dva sveska sadrže oko 1750 stranica što originalnog, što prijevodnog, što po prvi put pročitano, što po prvi put prevedeno ili prepjevano teksta, što predgovora i uvoda, što komentara s brojnim podacima, bilješkama popisima imena itd., onda i riječ informativan poprima u ovom slučaju posebnu vrijednost i težinu. Zato ovaj knjizi kao prvijencu svoje vrste i nema većih zamjerki, a i sve manje primjedbe dadu se opravdati objektivnim okolnostima.

Tako je na primjer kratak vremenski rok koji su sastavljači pred sobom imali bio uzrok što je uza svu brojnu ekipu prevodilaca jedan dio pjesničkih tekstova neprepjevan. Uz uspjele prepjeve, već od ranije poznate i neke nove (Nikole Šopa i Josipa Torbarine) dobar dio pjesničkih tekstova preveden je običnom prozom, uz jedan dio onih koji su prevedeni po stihovima, ali bez odgovarajućih metričkih elemenata (prijevod Tomislava Ladana). Dakle, pjesnički tekstovi nisu prevedeni s ujednačenim kriterijem i oni ovom prilikom ne predstavljaju u cjelini one domete naše prijevodne književnosti kojima bismo morali stalno težiti. Treba, naime, žaliti što je u ovom slučaju samo kratko vrijeme jedini uzrok što se nisu dostigli rezultati na koje smo u našoj prijevodnoj praksi s klasičkih jezika dosada bili navikli. Iz istih razloga sastavljači su pribjegli nekim rješenjima koja mogu zadovoljiti samo djelomice. Tako je na primjer Marulićev prijevod Danteova *Pakla*, koji je više parafraza, prezentiran Kombolovim pre-

pjevom, a taj odgovara samo autentičnom Danteovu tekstu, to jest nikako Marulićevu osebnom pristupu. Jednako je s Kunićevim i Džamanjićevim prijevodima Homera koji su također parafraze, jer je na primjer Kunić 15.696 Homerovih stihova preveo sa svojih 18.790 heksametara. Maretić-Ivšićev prepjev odnosi se samo na grčki Homerov tekst pa je Kunićeve i Džamanjićeve stihove, kao i Marulićev latinski prijevod Dantea trebalo u stvari prezentirati adekvatnijim hrvatskim prijevodima, sa svim odstupanjima od originala. Druga je stvar kad se upotrebe neki stariji prepjevi latinista na hrvatski jezik, kao što je na primjer Ročićev prijevod Stayove pjesme o dubrovačkom potresu, jer takav prijevod ima i posebnu kulturno-historijsku vrijednost i odnosi se na odgovarajući latinski tekst pa u ovoj hrestomatiji ima svoje mjesto.

Zadovoljavanje te informativne strane bilo je uzrok što su pojedini latinski pjesnički tekstovi većeg obima prezentirani obično većim brojem manjih odlomaka. Tako su iz Marulićeve *Davidijade* dani odlomci iz nekih pjevanja, a jednako je tako s izborom tekstova iz velikih Bunićevih i Stayovih epova. Takav pristup izboru zadovoljava samo potrebu za upoznavanjem sadržajne strane djela. Uvid u umjetničke, kompozicijske vrijednosti pojedinog spjeva bolje bi se dobio kad bi se odabrao samo jedan odlomak koji će činiti cjelinu za sebe i u kojemu će doći do izražaja sve vrednote jedne veće pjesničke strukture.

Zadržali smo se uglavnom na formalnim primjedbama pri izboru tekstova. Pitanje njihova sadržajnog

dijela mnogo je složenije i ne može se preciznije ocijeniti bez dubljeg uranjanja u pojedine i cjelovite vrijednosti hrvatskog latinizma. Za takav pristup nemamo ni kritičkih izdanja većine pisaca, ni zadovoljavajućih sinteza. Nemamo na primjer ni posebne studije o latinskom stvaranju Marka Marulića, čiji su glavni latinski pjesnički tekstovi već objavljeni, a da ne govorimo o jednom Buniću čija djela možemo naći samo u izdanjima iz XVI stoljeća. Velika je nepoznanica naše latinsko pjesništvo u doba srednjeg vijeka i sastavljači su nas u mnogome zadužili već i time što su se pozabavili i tim neistraženim područjem i prezentirali nam ono što se njima činilo vrijedno, držeći se, naravno, nekih već utvrđenih mišljenja. U tom smislu mogli bismo primijetiti da bi među hrvatskim srednjovjekovnim latinskim tekstovima sasvim lijepo stajao i tekst latinskih liturgijskih igara iz XII stoljeća, koje su pronađene u rukopisu zagrebačke stolne crkve. Iako su rađene prema stranim, vjerojatno nekim francuskim predlošcima, kako je utvrdio Franjo Fancev, ti nam tekstovi govore kako je u doba zametaka crkvene drame ta književna forma nalazila plodno tlo i u našim stranama. S tim u vezi trebalo bi u uvodnom dijelu (knj. I, str. 30) nadopuniti navode sastavljača umetkom da su se u nas, daleko prije osnutka isusovačkih kolegija, njegovali dramski tekstovi na latinskom jeziku.

Mogli bismo se isto tako zapitati zašto u ovoj hrestomatiji nije svoje mjesto našao poneki odlomak iz djela *Historia Salonitana* Tome Arhidakona, ili pak kakav ulomak iz jednâ značajnih ličnosti kao što su Juraj

Dragišić, Fran Trankvil Andreis i drugi. Zanimljive su ličnosti po svojim istraživanjima, pogledima i pronalascima Marin Getaldić, Nikola Vitov Gučetić i Faust Vrančić, s prijelaza XVI u XVII stoljeće, ali ovakva bi se nabranja mogla postaviti, a time se samo povećava opasnost da se zapletemo u problematičan broj kriterija i aspekata, pri čemu onda otpada izbor s ograničenim brojem stranica. Sigurno je da su se i sami sastavljači na početku našli pred gotovo nerješivim pitanjem i da je njihov konačan izbor uslijedio nakon pažljiva i dugotrajna razmatranja svih mogućih mjera. To samo još jednom potvrđuje koji su posao prethodno morali obaviti, pa ako poneki kriterij njihov izbor ne zadovoljava u potpunosti, oni su nam ipak dali hrestomatiju koja je u ovom momentu bila najnužnija i koja predstavlja kvalitetnu novost u našem izdavačkom repertoaru.

Kako smo već rekli, bibliografija radova o hrvatskom latinizmu nije baš mala, ali isto tako dobar dio hrvatskog latinističkog nasljeđa nije još istražen i suvremeno obrađen. Problematika u vezi s radovima koji našu nauku o književnosti tek čekaju vrlo je brojna, a to navodi i Vladimir Vratović u svom radu *Ka-*

rakterizacija i vrednovanje književnosti hrvatskog latinizma (»Umjetnost riječi«, 1-2, 1970). Trebalo bi je samo još preciznije definirati, još jače je usmjeriti k jednom zajedničkom i suvremenom cilju, s naročitim obzirom na specifičnosti hrvatskog latinizma i na njegove veze u razvitku s književnosti hrvatskog izraza.

Dr Veljko Gortan i dr Vladimir Vratović svojom hrestomatijom dali su svakako solidnu osnovu za moderan pristup hrvatskom latinizmu i time su trajno zadužili našu kulturu, našu znanost i književnost. Knjiga *Hrvatski latinisti* predstavlja k tome nesumnjivo otkriće, ona ispunja jednu osjetljivu prazninu u našem kulturnom životu, ona nas dovodi u neposredan dodir s jednom bogatom i obimnom duhovnom baštinom koja se tek sada može potvrditi kao neodvojiv dio nas samih. Zato je ova hrestomatija, osim vrijednosti koje smo već ranije naveli, značajna i po tome što suvremenom čitaocu približuje te dosad nepoznate poetske i duhovne prostore iz hrvatske prošlosti, a za ozbiljna kulturnog radnika i učenjaka predstavlja nov poticaj na svestranija istraživanja i detaljnije suvremene filološke i književnoteoretske interpretacije.

Nikica Kolumbić